



вання крашанок. Так, найяснішу фарбу жовту – канаркову отримували з кори молодого яблуні. Жовтий колір із жовтих квітів, зелений дає коріння кропиви, зерна соняшника, листя барвінку. Світлий відтінок зеленої фарби – листя молодого жита та окремих трав. Цікаві результати дають і лушпиння цибулі, і столовий буряк, і мальви, і чорна бузина, листя чорного клена, навіть синька до білизни.

Майже в кожній селянській сім'ї займалися плетінням з лози та кори дерев. З лози плели тин, повітки, хатне начиння (столики, крісла, колушки, люльки); кошики і корзинки для збирання картоплі та інших овочів і плодів; риболовні снасті (коші, верші), а також іграшки і сувеніри.

Найпридатніший для плетіння різновид лози – верболіз, який на Волині називають “молокитою”. Він також використовувався для переплетіння діжкоподібних посудин (солом'яників) із скрученої соломи, в яких зберігали зерно, муку. З верболізу плели і хлібниці, і футляри для скляного посуду.

Інструменти для заготівлі матеріалів та плетіння виготовляли переважно в кузні місцеві ковалі. Це були ножи різної форми, колушки для розколювання лозових прутиків на 3–4 частини, шила, шпички, ключки з міцної деревини для плетіння.

Серед експонатів у фондах краєзнавчого музею виробили з лози, соломи: козубець, плетений із лози та соломи для зберігання зерна, борошна, виготовлений в с. Куснище Любомльського повіту<sup>19</sup>, солом'яник з с. Шгунь Любомльського повіту<sup>20</sup>.

Із кори лози плели постолі, бсрезі, липи, розпареного соснового шпону (драніць) – коробки (верейки, вереньки) для збирання у лісі грибів та ягід. У тому ж фонді Волинського краєзнавчого музею зберігаються личаки, виготовлені Григорієм Данилюком із села Цар Камінь-Каширського повіту<sup>21</sup>; лапті з села Бобли Ковельського повіту<sup>22</sup>. Техніка їх виготовлення зводилася до прийому плетіння з оваліною путівкою і боргами, які зроблені у вигляді петель (в них протягувався шнурок, кінці якого залишались заду, ними обмотували ногу).

Давні традиції має декоративна дерев'яна різьба. Нею прикрашали предмети селянського житла: віконні наличники, полиці, мисники.

З дерева виготовляли різні предмети побуту, іграшки. Характерними для Полісся способами різьби були вирізування та видовбування. Основними ознаками

поліської різьби є неясність і нечисленність вживаних мотивів.

Представником майстерності різьбярської справи на Волині в 1920–1930-х роках був Йосип Петрук. В його колекції цілий ряд дерев'яних скульптурок: “Ліся Українка”, “Тарас Шевченко”, “Бандуристи”, “Мені тринадцятий минуло” та ін.

Доводиться констатувати, що відходять у минуле окремі рідкісні види декоративно-ужиткового мистецтва. Занедбані гончарне, ткацьке ремесла, лозоплетіння, такі характерні для Волині між двома війнами. Сьогодні завдання краєзнавців, етнографів, архівістів, усіх, кому дорога рідна культура, хто хоче зберегти її для нащадків, – всіляко підтримувати тих людей, які поодинокі продовжують творити це мистецтво, заохочувати їх до творчості, спонукати щедро ділитися її секретами, щоби не переривалася давня народна традиція. Залучення архівних матеріалів лише посприє глибшому вивченню даної проблематики, створивши конкретну джерельну базу для дослідження цієї важливої галузі народної культури на різних етапах історичного розвитку.

<sup>1</sup> Гончарство Правобережного Полісся // Народна творчість та етнографія. – 1991. – № 4. – С. 76.

<sup>2</sup> Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 2, спр. 1032, арк. 1–9.

<sup>3</sup> Там само.

<sup>4</sup> Патріарх гончарського ремесла // Колгоспна правда. – 1989. – 27 лип. – С. 3.

<sup>5</sup> Літопис Волині. – 1966. – 8 лип. – С. 83–85.

<sup>6</sup> Українська нива. – 1933. – 13 черв. – С. 4.

<sup>7</sup> Там само. – 22 верес. – С. 4.

<sup>8</sup> Там само. – 1934. – 10 жовт. – С. 3.

<sup>9</sup> Волинський краєзнавчий музей (далі – ВКМ), Р2–127.

<sup>10</sup> Там само, Р2–176.

<sup>11</sup> Там само, Р2–415.

<sup>12</sup> Полісся. Матеріальна культура. – К., 1988. – С. 188–193.

<sup>13</sup> Літопис Волині. – 1953. – 11 січ. – С. 58–62.

<sup>14</sup> ВКМ, Р2–86.

<sup>15</sup> Там само, Р2–428.

<sup>16</sup> Там само, Р2–463.

<sup>17</sup> Волинські крашанки // Радянська Волинь. – 1991. – 26 берез. – С. 2.

<sup>18</sup> Крашанки // Народний вісник. – 1927. – С. 36–40.

<sup>19</sup> ВКМ, Р3–913.

<sup>20</sup> Там само, Р3–2876.

<sup>21</sup> Там само, Р3–2805.

<sup>22</sup> Там само, Р3–672/1–2.

<sup>23</sup> Літопис Волині. – 1971–1972. – IX–XI. – С. 136–137.

Катерина Климова

#### ВОСННО-ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ПОЧАТКУ ХХ ст.

Розвиток історичного краєзнавства на початку ХХ ст. тісно пов'язаний з діяльністю науково-історичних товариств, установ, комісій. У розробленні питань історичного краєзнавства помітну роль відіграло Імператорське Російське воєнно-історичне товариство

(ІРВІТ). Діяльність окремих відділів ІРВІТ активізувала інтерес до вивчення місцевої історії.

Архівні джерела свідчать про різноманітність форм і напрямів вивчення історії Південно-Західного краю Російської імперії, яке здійснювалося Київським від-



ділом ІРВІТ: історичні та археологічні дослідження краю, опис і охорона історичних пам'яток, складання Київського військового Некрополя, збирання й вивчення писемних та речових пам'яток, створення Воєнно-історичного музею та архіву. Аналіз наукової спадщини Відділу дає можливість оцінити внесок Воєнно-історичного товариства у розвиток історичного краєзнавства, яке мало в Києві досить міцні й давні традиції. Два головні напрями: *воєнна історія* та *історичне краєзнавство* були визначальними в науковій діяльності Відділу.

Вивчення історії краю Київським відділом ІРВІТ йшло в річці загального розвитку історичного краєзнавства, спираючись на досягнення істориків-краєзнавців, і, разом з тим, *стимулювало розробку* ряду питань з історичного минулого краю. Програма воєнно-історичних досліджень Відділу тісно пов'язувалася з історією Південно-Західного краю. Ще 1908 р. Відділ намітив написання *нарисів стародавньої воєнної історії Київської землі та воєнної історії Києва*, складання *опису воєнних пам'яток* на території, яка входила до складу Київського військового округу. Комісії зйомок і знімок доручалося скласти карту округу із зазначенням всіх військових походів з найдавніших часів та *карту воєнно-історичних пунктів Києва* та його околиць.

Важливе значення для історико-краєзнавчих досліджень мали плани (види, креслення) м. Києва. Виставка планів міста XVII–XIX ст., організована 1885 р. штабом КВО, показала, що лише деякі з них були предметом вивчення та опису. Завдання всебічного дослідження планів Києва в історико-топографічному відношенні обґрунтував В. С. Іконников.

Історико-краєзнавча тематика широко представлена в археологічній діяльності Київського відділу Воєнно-історичного товариства, публікаціях "Воєнно-історического вестника" (періодичного органу Відділу), тематичі публічних лекцій, що читалися членами Воєнно-історичного товариства, в "Пам'ятках", підготовлених для учасників екскурсій. Київський відділ ІРВІТ, розпочинаючи розробку майже невивченої на той час історичної теми про *оборонне зодчество*, планував підготувати й видати спеціальні дослідження про стародавні укріплення, історичні нариси та описи Коростеня, Васильєва (Василькова), Вишгорода, Демидова, Острога, Хотина, Кам'яця-Подільського.

Серед напрямів історико-краєзнавчої діяльності Київського відділу ІРВІТ найбільш репрезентативним є вивчення *історії замків, фортець і давньоруських укріплень*. Так, надаючи важливого значення дослідженню укріплень і замків на Волині, Відділ встановив тісні контакти з Товариством дослідників Волині. Серед пам'яток воєнної старовини увагу воєнних істориків привернули стародавні *Дубенські укріплення*, які на той час не були досліджені у воєнно-історичному відношенні, хоч з давніх часів не втратили свого воєнного значен-

ня. Укріплення склалися з цілої системи оборонних споруд, із яких найкраще збереглася центральна частина, так званий замок. Відділ передбачав скласти детальний опис всієї системи Дубенських укріплень.

Дослідження Острозького замку на Волині, складання історичного нарису м. Острога доручалося члену Воєнно-історичного товариства полковнику М. Дітеріхсу. Передбачалося оглянути руїни замку князів Острозьких, з'ясувати план і скласти його опис. Комісії зйомок і знімок ставилося завдання виготовити плани і знімки Острозьких укріплень. "Острог и Острожское княжество. Очерки областной старины" – під такою назвою М. Дітеріхс опублікував результати своїх досліджень.

Вивчати стародавні укріплення м. Луцька виявив бажання член Київського відділу ІРВІТ О. Мердер. Визначні пам'ятки Луцька зацікавили дослідників ще у XIX ст. Вони описані О. Левицьким, В. Антоновичем, М. Петровим. Підготовлена О. Мердером стаття "Древности Луцка и его прошлое" з планом міста була спублікована в "Военно-историческом вестнике", а також вийшла окремою брошурою.

Опис стародавніх укріплень *Чернігівщини* здійснював П. Дорошенко в "Обзоре древних крепостей в Черниговской области".

Відділ започаткував воєнно-історичні дослідження системи оборонних споруд періоду Київської Русі Члени Товариства М. Васильєв та Б. Стеллецький склали карту-схему стародавніх укріплень навколо Києва (опублікована в додатках до № 7–8 "Воєнно-історического вестника" за 1911 р.). Згідно з "Планом археологических и воєнно-исторических изысканий Киевского отдела Императорского Русского воєнно-исторического общества на 1914 год", були намічені дослідження. Для підготовки досліджень було знято два плани городища. Перший із них "Воєнно-археологический план Китаевского городища и прилежащей к нему местности с могильниками и пещерами", знятий підпоручиком В. Чеботарьовим та редагований М. Наркевичем, видала редакція "Воєнно-исторического вестника" 1914 р.

У програму своєї діяльності Відділ включив написання історичних нарисів міст і земель, відомих в краї своєю багатю історією: нариси м. Острога та Острозького князівства, історичний нарис Київської землі. Редакції "Воєнно-исторического вестника" доручено було скласти пам'ятки-нариси тих міст і містечок КВО, де були розквартировані військові частини, щоб надати можливість військовим познайомитися з короткою історією пунктів розташування.

Члени Відділу брали активну участь в увічненні пам'яті козаків, що загинули під м. Берестечком 1651 р. За ініціативою та під наглядом Почаївського архимандрита о. Віталія член Воєнно-історичного товариства І. Каманін проводив розкопки на місці козацьких боїв при м. Берестечко (Дубенський повіт Волинської губернії). Результатом проведених розкопок стала публікація



### III. Джерелознавчі галузі знань

І. Каманіна "Битва казаков с поляками под м. Берестечком в июне 1651 г. (с 2-мя планами и 4-мя снимками)", приурочена Редакцією "Военно-исторического вестника" до дня закладін пам'ятника 1910 р. на полі Берестецької битви. Відділ надав матеріальну допомогу Почайській лаврі для викупу землі з козацькими могилами і встановлення пам'ятника козакам.

Київський відділ ІРВІТ розробив ряд екскурсійних маршрутів для вивчення історичного минулого краю та ознайомлення з пам'ятками старовини: 1909 р. до Полтави на місця головних подій Північної війни (для огляду підготували і видали путівник з історичною довідкою про події 1709 р.); 1910 р. на Дніпровські пороги (науковою частиною екскурсії, яка передбачала огляд музею ім. Поля, палацу князя Потьомкіна, Новобогородицької та Кодацької фортець, поїздки на о. Хортиці, керував директор Катеринославського обласного музею ім. Поля професор Д. Яворницький); 1913 р. по Дніпру та Прип'яті для огляду старожитностей у м. Чорнобиль та його околицях; 1914 р. в Межигір'я для огляду храмів, будівель ліквідованої фаянсової фабрики, козацького укріплення на Виноградній горі (Комітет з організації екскурсій підготував для учасників "Краткое описание достопримечательностей Межигорья" та пам'ятку, складену М. Наркевичем "Межигорье и его значение как религиозного центра воинской общины"). Складання "Памятки для гг. участников экскурсии Киевского отдела ИРВИО" було традицією. В "Памятка для участников экскурсии Киевского отдела ИРВИО 6 июля 1914 г." (Л. Добровольський, М. Наркевич) подався маршрутний огляд шляху до Білогородки ("Маршрутное обозрение на пути в Белгородку", висвітлювалося історичне минуле стародавнього Білгорода ("Белгородка и её прошлое") та розглядалося "Значение древнего Белгорода в связи с операционным направлением и военно-торговыми узлами Киевской области"<sup>8</sup>. "Памятка" супроводжувалася "Схемой древних укреплённых пунктов и валов на правом берегу Днепра у Киева в домонгольский период", планом стародавнього Білгорода, схемами розкопок В. Хвойки у Білогородці в 1909–1910 рр. та в червні-липні 1914 р. Таким чином, "Памятки" для екскурсій визначали й розробляли ряд малодосліджених питань з історичного краєзнавства, зокрема, історії населених пунктів і міст, важливих у воєнному відношенні, історичної топографії, оборонного зодчества. Розробка зазначених пріоритетних напрямів у воєнній історіографії та історичному краєзнавстві передбачалася також археологічними дослідженнями Відділу.

Розкопки у Києві в садибі М. Петровського, на території Десятинної церкви, у Білогородці, Китаєві, що здійснювалися згідно з десятирічним планом (накресленим 1908 р.) археологічних досліджень, проводилися за участю та при активній підтримці місцевого відділу Воєнно-історичного товариства. Саме останнім здійснювався нагляд за розкопками у воєнному відношенні.

Систематичні дослідження на території Київського дитинця, які розпочав В. Хвойка, були важливими і з воєнної точки зору. У 1908 р. розкопки зосереджувалися на місці стародавніх укріплень Києва у приватній садибі лікаря Петровського (більша її частина нині належить Національному музею історії України). Дякуючи участі археолога В. Хвойки розкопки велися в напрямку, важливого для Воєнно-історичного товариства. В садибі М. Петровського обслідували вал (близько 20 сажнів), який був залишком стародавніх укріплень. Реконструкція укріплень "града Владимира" мала виключне значення для вивчення історії воєнного мистецтва. Точну зйомку (креслення і плани) залишків валу та підземної галереї, яка знаходилася під валом (повністю зашиплена на той час галерея вважалася потаємним виходом із кремля), здійснили члени Відділу. Про розкопки В. Хвойки в садибі Петровського професор І. Лінніченко прочитав доповідь в ІРВІТ.

Члени Воєнно-історичного товариства досліджували вал на території *Десятинної церкви* під час розкопок, які проводив у церковній садибі Д. Милєєв під керівництвом В. Фармаковського з травня 1908 р. Були зроблені топографічні та інженерні плани цього валу (вісі креслення передали на зберігання до Київського воєнно-історичного музею).

Відділ сприяв проведенню *систематичних розкопок* у селі *Білогородка* (на території колишнього Білгорода). Давньоруське місто Білгород, укріплене великим київським князем Володимиром Святославовичем, з кінця X ст. відігравало важливе воєнно-стратегічне значення (прикордонне місто-фортеця, форпост, що захищав шлях до Києва з південного заходу). *Білогородські укріплення були першими, які почали досліджуватися і вивчатися у воєнному відношенні*<sup>10</sup>. При розкопках земляних валів, що оточували Білогородку, і які до того часу добре збереглися, було знайдене кам'яне мурування, розміри якого давали уявлення про незвичайну конструкцію і розміри давньої споруди. Розкопки частини валу, як вказував В. Хвойка, познайомили не лише з його конструкцією, а й дали "возможность определить древность его сооружения"<sup>11</sup> Описи стародавнього міста та системи його укріплень здійснив член Відділу Б. Стелєцький у брошурі "Белгородка (древний Белгород)" зі схемою та топографічним планом. Відділ порушив питання перед київським губернатором О. Гірсом про охорону білгородської фортифікаційної споруди. Цивільна адміністрація зробила належні розпорядження щодо охорони валів та розкопок у Білогородці<sup>12</sup>. Дослідження білгородських укріплень, що здійснювалися при активній участі і підтримці Київського відділу ІРВІТ, були *найрезультативнішими* в його *історико-краєзнавчій діяльності* і стали помітним внеском у вивчення минулого території колишнього Київського князівства. Докладні описи розкопок у Білгородці храмів, укріплень, жител, поховань, що здійснювалися протягом 1909–1911 рр., були опубліковані В. Хвойкою у книзі



“Древние обитатели Среднего Поднепровья и их культура в доисторические времена (по раскопкам). С приложением описания раскопок в ус. М. М. Петровского и с. Белгородке Киевского уезда”, яка вийшла друком у Києві 1913 р.

З 1909 р. Київський відділ ІРВІТ розробляв конкретні плани воєнно-історичних досліджень Китаївського городища, розташованого на південь від Києва на території Китаївської пустині, що належала Києво-Печерській лаврі. Городище, як вважав відомий історик XIX ст. М. Максимович, знаходилося на місці літописного “города” Пересіччя (Пересечен, Пересічен). Літописні джерела засвідчували значну роль Пересіччя як могутньої фортеці, військового центру, що виступав у ролі збірного пункту князівських дружин<sup>1</sup>. Китаїв ще у XIX ст. став об’єктом особливої уваги вчених, про що свідчать розкопки курганів Китаївського могильника, проведені Д. Самоквасовим (1874), В. Науменком (1876), В. Антоновичем (1886), В. Хвойкою та В. Гордощовим (1893)<sup>14</sup>. Розкопки стародавнього укріплення на території Китаївської пустині призначалися на літо 1910 р. Увагу Відділу привернули сліди городища, опоченого валами, а також велика кількість курганів, при розкопках яких знаходили поховання з кременною зброєю і залізними панцирами. Наступного року генерал-губернатор Ф. Ф. Трепов підтримав ініціативу відомого знавця історії, археології, живопису О. Ертеля про обстеження курганів поблизу Китаєва і залучення до цієї роботи Воєнно-історичного товариства. Інтерес Відділу не обмежувався лише курганами. В планах Воєнно-історичного товариства Китаїв вперше розглядався як важливий археологічний комплекс, який включав давньоруське городище, посад, фортифікаційні споруди, курганний могильник, печерні лабіринти. Для відтворення загальної картини стародавніх укріплень Відділ провів інженерну зйомку місцевості Китаєва. Широке обстеження у воєнно-історичному та археологічному відношеннях Китаївського городища передбачалося планом археологічних досліджень Київського відділу ІРВІТ на 1914 р. Завдання Відділу поставив такі: “1. Приблизитися к определению древности Китаевского городища и его некрополя, состоящего из больших групп могильников. 2. Подойти к установлению тех стадий, которое оно перешло со времен своей закладки во все последующие эпохи. 3. Попытаться проверить справедливость и возможность предположения, высказанного некогда Максимовичем, что это древний Пересечень. 4. Установить связь этого выдающегося фортификационного сооружения с древними укреплениями, сооружениями и путями вокруг Киева и вообще в пределах края”<sup>15</sup>. Грунтовні пам’ятки-написи “Китаев. Историко-топографический очерк и фортификационный комментарий” та “К вопросу о ритуальном и военно-торговом значении Китаевского городища”<sup>17</sup>, які базувалися на глибоких знаннях історії, історичної топографії, фортифікації та бібліографії, підготували члени Това-

риства Л. Добровольський та М. Наркевич для екз курсії до Китаєва (червень, 1914 р.). “Пам’ятки” фіксували важливі археологічні відкриття, сприяли подальшому дослідженню укріплень навколо Києва.

Основні напрями обстеження Китаївського археологічного комплексу, які входили в плани археологічних досліджень Київського відділу ІРВІТ, були продовжені в наш час. Це, зокрема, вивчення залишків оборонних споруд (ровів, валів), дослідження городища, посаду та курганів Китаївського могильника. Результати сучасних археологічних розкопок у Китаєві підтверджують, що саме на місці Китаївського городища була могутня фортеця Пересіччя, яка відігравала важливу роль південного форпосту Стародавнього Києва і припинила своє існування з нашествям орд Батия.

Включаючи в програму своєї діяльності археологічні дослідження цілої системи давньоруських укріплень, Відділ у 1911 р. намітив розкопки у Новгород-Сіверському (виник наприкінці X ст. як одна із фортець на кордонах Русі), передбачав дослідження у Васильківці залишків валів древнього міста Василіва, які мали “несомненную связь с валами того же времени в с. Белгородке”<sup>18</sup>, а також стародавніх укріплень біля Вешторода, Торчеська.

Таким чином, археологічні дослідження, проведені при сприянні і за участю Київського відділу ІРВІТ, обогатили воєнно-історичну науку та історичне краєзнавство новими пам’ятками. Вивчення фортифікаційних споруд у Києві, Білгородці, Китаєві привернули увагу спеціалістів. Розкопки дали поштовх для *систематичного і комплексного вивчення цілої системи оборонних укріплень найдавніших часів*. В результаті розкопок був відкритий багатий і важливий матеріал, який давав не лише уявлення про оборонні споруди часів Київської Русі, а й можливість вивчати оборонне мистецтво з воєнно-історичної точки зору.

На жаль, наукова документація воєнно-археологічних досліджень Відділу (топографічні та інженерні плани, креслення, описи укріплень) не збереглися в повному обсязі. Однак, як свідчать виявлені джерела, характерною особливістю цих досліджень було те, що вони здійснювалися на високому методичному рівні з використанням літописних даних, залучення знань з воєнної історіографії, воєнної інженерії, картографії.

Не дивлячись на те, що *воєнна археологія* як спеціальна галузь воєнно-історичної науки зараз не існує, є ряд цікавих воєнно-археологічних досліджень, які на основі даних з археології подають яскраву картину розвитку військової справи та воєнного мистецтва найдавніших часів.

<sup>1</sup> ІР НБУВ, ф. 46, № 9, арк. 28.

<sup>2</sup> ЦДАК України, ф. 1196, оп. 1, спр. 66, арк. 28 зв.

<sup>3</sup> *Дієви*. Опыт военно-исторического исследования древнерусских укреплённых пунктов // Воен.-историч. вестник. 1909. – № 3–4; Добровольский Л. П. К вопросу о древних укреплениях в окрестностях Киева // Воен.-историч. вестник. –



1912. – Кн. 1. – С. 165–184; *Він же*. Летописный Дорогожич. К вопросу о давнишних киевских пригородных укреплениях // *Воен.-историч. вестник*. – 1913. – Кн. 4. – С. 25–49 і видана окремою брошурою 1914 р.  
<sup>4</sup> *Воен.-историч. вестник*. – 1911. – № 7–8. – С. 43–57; 1911. – № 9–10. – С. 25–47; 1912. – Кн. 1. – С. 61–75; 1913. – Кн. 3. – С. 45–57; 1913. – Кн. 4. – С. 51–67.  
<sup>5</sup> *Воен.-историч. вестник*. – 1910. – № 9–10. – С. 35–48.  
<sup>6</sup> ЦДАК України, ф. 725, оп. 1, спр. 51, арк. 32–32 зв.  
<sup>7</sup> Там само, арк. 30 а.  
<sup>8</sup> ЦДАК України, ф. 1196, оп. 1, спр. 32, арк. 18–26 зв.; Архів Воєнно-історичного музею артилерії, інженерних військ і військ зв'язку (Санкт-Петербург) далі – ВІМАІВІВЗ, ф. 11, оп. 95/2, од. зб. 153, арк. 1–29.

<sup>9</sup> ЦДАК України, ф. 1196, оп. 1, спр. 5, арк. 7.  
<sup>10</sup> Детально про археологічні дослідження Київського відділу Воєнно-історичного товариства в с. Білгородці див.: *Климова К.* За білгородськими валами // *Старожитності*.  
<sup>11</sup> Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 2, № 84, арк. 1 зв.  
<sup>12</sup> ЦДАК України, ф. 1196, оп. 1, спр. 33, арк. 25.  
<sup>13</sup> *Мовчан І. І.* Давньокієвська околиця. – К., 1993. – С. 159–162.  
<sup>14</sup> ІР НБУВ, ф. X, од. зб. 4212, арк. 6.  
<sup>15</sup> ЦДАК України, ф. 1073, оп. 1, спр. 26, арк. 1 зв.  
<sup>16</sup> Там само, ф. 1196, оп. 1, спр. 32, арк. 6–10.  
<sup>17</sup> ВІМАІВІВЗ, ф. 11, оп. 95/2, од. зб. 152, арк. 1–17.  
<sup>18</sup> ЦДАК України, ф. 1196, оп. 1, спр. 10, арк. 3.

Володимир Якубовський

### ДЕЯКІ ІСТОРИОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ БОЛОХІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Серед південно-західних політичних центрів XII – XIII ст. Київської держави важливе значення мала історична Болохівська земля, яка утворилася у верхів'ях річок Південного Бугу і Случа шляхом злиття суміжної території Київського, Галицького і Волинського князівств. На сторінки літописів вона потрапила завдяки болохівським князям, які брали активну участь у міжусобній боротьбі першої половини XIII ст.

Незважаючи на обширні літописні повідомлення та наукові дефініції з історії Болохівської землі, ряд питань її політичного, господарського і духовного розвитку реконструйовано далеко неповно. Ці завдання і сьогодні залишаються актуальними і науково важливими в стародавній історії України.

Серед тих проблем, які порушувалися дослідниками, однією з найскладніших виявилася локалізація населених пунктів, згаданих руським літописцем у 1241 р.

Першим що проблему успішно розв'язав професор Київського університету М. П. Дашкевич. На базі лінгвістичних і топонімічних даних він встановив, що давньоруські городища у селах Губин (Староколятинівський район Хмельницької області) і Кудинка (Летичівський район Хмельницької області) є рештками одноіменних літописних болохівських міст Губина, Деревича і Кудина. Болохівськими містами київський вчений вважає також Божьск, Білобережжя, Дядьків, Сімоць, Чернятин, умісцєвлюючи їх у верхів'ях річок Південного Бугу і Случа, тобто в сучасних межах Житомирської, Хмельницької та Вінницької областей.

Результати своїх досліджень М. П. Дашкевич виклав у проблемній статті “Болоховская земля и ее значение в русской истории” (К., 1878). Нею київський історик заклав підґрунтя історіографії Болохівської землі<sup>1</sup>. Це була справді наукова сенсація кінця XIX – початку XX ст., яку фахівці сприйняли спочатку як правдоподібну гіпотезу. Незабаром історична наука відкриття М. П. Дашкевича визнала і поширила у тодішніх виданнях.

Про це свідчать певні епізоди з історії Болохівської землі, висвітлені передусім у монографічних виданнях П. М. Батюшкова<sup>2</sup>. Болохівська земля знайшла місце також у праці Л. Батаровича<sup>3</sup> у “Хрестоматии по истории Западной России”<sup>4</sup> та в археологічних картах В. М. Антоновича<sup>5</sup> та Ю. І. Сіцінського<sup>6</sup>.

Правда, місцєзнаходження окремих болохівських центрів М. П. Дашкевич визначив на рівні суто теоретичних припущень. Насамперед це стосується міста Божьска, умісцєвленого ним у с. Божиківці без достатніх на те доказів. Його гіпотеза археологічного підтвердження не отримала.

Не можна обійти увагою працю І. С. Винокура та С. К. Гумєнка “Археологічні пам'ятки Хмельниччини” (Кам'янець-Подільський, 1965). Її автори, визнаючи варіант умісцєвлення м. Божьска у с. Божиківці (Деражнянський район Хмельницької області) достовірним, зазначають, що вказаний населений пункт на цьому місці дожив аж до 1512 р. і був спалений кримськими і татарами, після чого життя на ньому більше не відновлювалося<sup>7</sup>. Аналогічної думки дотримувався краєзнавець К. І. Терещук<sup>8</sup>.

Як вважає автор, події 1512 р. пов'язані не з болохівським містом Божьском, а волинським містом Бузьком. На підтвердження звернемося до літописного повідомлення 1512 р.: “В лѣто 7020 (1512) Миндикирей Татарин. – не помня, якоже убо дваше мирь приречь королю, прїйде во двадесять тысячъ и положиши межю Буском и Олеском, и отголъ распустити загоны своя”. Трохи далі літописець зазначає, що на боротьбу з татарами виступило об'єднане польсько-литовське військо, очолюване Миколою Кам'янецьким і Костянтином Острозьким. “И тако нобѣдиша Миндикирея под Вишневецемъ надъ Горьено, яко едва самъ со малом дружины утече”<sup>9</sup>. Отже, літописне джерело досить прозоро і зрозуміло розповідає, що татари, грабуючи Україну у 1512 р., дійшли аж до волинських міст Бузька і Олеська, які під цими іменами знаходяться у складі населених